

Jong, Jaap de Verduyn Lunel, Jack (1984) (05). Hoe lang nog, Joop? [Werkstuk in het kader Collegereeks Sociaal-democratie doctoraalstudieprogramma politicologie]

1 Inleiding

In het college van 3 april jl. werd mede door ons de volgende stelling verdedigd:

“De pleidooien van Kalma (De Illusie enz.); Kalma en Krop (voor herverdeling van arbeid en klasse(n)compromis) en van Vos (voor herstel van de marktsector) - beide in het laatste jaarboek voor democratisch socialisme- en Visser (meedragen verantwoordelijkheid voor industriebeleid) zijn een bijdrage aan het ontstaan van een nieuwe corporatistisch stelsel dat, aansluitend op ontwikkelingen in de arbeidsmarkt (functie-polarisatie en marginalisering van bepaalde groepen enz.) bestaat uit een compromis van een arbeiderselite met werkgevers, onder relatieve terugtrekking van de staat, ten koste van alle andere groepen die geen directe economische machtspositie meer hebben.”

Die stelling had een serieuze ondertoon, maar was ook bedoeld om de discussie los te maken. In dit werkstukje willen we nu die stelling zelf gaan toetsen.

Daartoe nemen we het recente artikel van Kalma en Krop in het laatste jaarboek voor Socialisme en Democratie als uitgangspunt. Hiervan geven we in het eerste hoofdstuk een vrij uitgebreide samenvatting. Waar we dat niet kunnen laten, plaatsen we onze kritiek al. Daarna schetsen we de actuele discussie in PvdA en FNV, waarbij we een aantal andere, voor de grondige krantenlezer bekende, publicaties en standpunten vermelden. In het concluderend hoofdstuk proberen we eerst het begrip corporatisme wat te verhelderen. Verder proberen we aan te geven welke typerende elementen voor de sociaal-democratie in de beschreven discussie voorkomen. Als actieve leden van een andere linkse partij zullen we de sociaal-democratie waarschijnlijk kritischer en zeker anders benaderen dan een aantal medestudenten. Onze herinnering aan deze collegecyclus zal aanzienlijk prettiger worden, wanneer dit stuk gelezen en besproken wordt op basis van de argumenten die we gebruiken.

2 Herverdeling van arbeid en klasse(n)compromis

Dit artikel, een bewerking van een eerder, is volgens Kalma en Krop nieuw in de poging om de problematiek van arbeid en arbeidstijdverkorting in te passen in het pleidooi voor een maatschappelijk compromis. Naar onze mening zit dat element ook al in de eerdere publicatie.

In de naoorlogse emancipatiestrijd van de arbeidersklasse heeft te veel accent gelegen op de

strijd om het bestaan en te weinig op de strijd om de kwaliteit van de arbeid. Dat blijkt bij een analyse van de verzorgingsstaat, eerder omschreven als een klassencompromis (of als een compromis tussen economische efficiency en sociale rechtvaardigheid). Naast de compromispartijen (ondernemersklasse en vakbeweging) speelde de overheid een belangrijke, maar onzelfstandige rol bij de organisatie van het compromis. Het ging niet alleen om een compromis tussen maar ook binnen de klassen. De ‘sterkere’ arbeiders namen de zwakkere rest van de afhankelijke beroepsbevolking op sleeptouw. Juist deze sociale homogeniteit vormde de kern van de sociaal-democratische ontwikkeling.

Institutioneel kreeg het compromis een centralistische vorm.

In het algemene streven naar verhoging van het welvaartspeil werd de arbeider meer als consument dan als producent benaderd. De arbeidsomstandigheden noch de zeggenschapsverhoudingen konden werkelijk ter discussie staan.

De jaren zestig laten een uitbouw van dat compromis zien naar een verhoging van materiële levenspeil, mogelijk door de sterke economische groei. In de jaren zeventig ontstaat dan in de sfeer van lonen, salarissen en uitkeringen een aantal koppelingen. Daarmee verschuift ook de inhoud van het compromis. De oorspronkelijke basis, de geleide loonpolitiek, heeft moeten plaatsmaken voor een door de overheid gegarandeerde welvaartstijging voor ambtenaren en uitkeringstrekkers. De verzelfstandiging van de overheid blijkt verder uit de sterke groei van de collectieve sector. Een direct gevolg hiervan is de verandering van het ledenbestand van de PvdA. In die partij groeit en de afstand tot de particuliere sector en de identificatie met de verzorgingsstaat. Als reactie op dit verzorgingsstaatsocialisme doet zich sinds korte tijd een stroming in en rond de PvdA gelden, die hernieuwde aandacht voor de noden van het bedrijfsleven en voor het belang van de marktsector en het marktmechanisme vraagt. In constaterende zin wordt hiermee onze stelling onderschreven, omdat er een proces van heroriëntatie bezig is.

De massale werkloosheid kan niet alleen uit de economische crisis verklaard worden. Er is al lang sprake van structureel teruglopen van de totale arbeidstijd, mogelijk door toename arbeidsproductiviteit. Een vernieuwde economi-

sche groei biedt geen oplossing voor de werkloosheid omdat die geen nieuwe banen zal opleveren. Er blijven drie mogelijke oplossingen over: arbeidsintensivering van de productie; arbeidsloos inkomen en herverdeling van de arbeid.

Het pleidooi voor arbeidsintensivering is niet realistisch in 'onze' open economie. Bovendien is het alleen mogelijk met een sterke terugval van het levenspeil en zal door de decentrale opbouw de sociale ongelijkheid toenemen. In de tweede strategie wordt de tendens tot arbeidsuitstoot aanvaard. De verstgaande vorm is de invoering van een individueel basisinkomen. Deze oplossing stoelt op een pessimistische visie omdat de overheid geen verantwoordelijkheid meer draagt voor de werkgelegenheid.

De strategie van de arbeidstijdverkorting past het best bij de sociaal-democratie, omdat deze, in tegenstelling tot de twee andere, de mogelijkheid biedt van een nieuw compromis tussen economische efficiency en sociale rechtvaardigheid.

Bij de dan volgende formulering van de kern van het nieuwe compromis is opvallend dat de specifieke 'sociaal-democratische' bedoelingen ervan veranderen. In juni 1982 werd het compromis nog voornamelijk noodzakelijk gevonden vanwege het essentiële sociaal-democratische streven naar 'homogeniteit', waarbij de wezenlijke uitwerkingselementen lagen in specifieke vormen van arbeidstijdverkorting om de scheidslijnen tussen de seksen uit te wissen en in de noodzaak een 'solidaire' inkomensontwikkeling met handhaving, door geleide inkomenspolitiek, van de koppeling tussen marktsector en collectieve sector.

Nu echter vinden zij een herziening van het naoorlogse compromis onvoldoende, omdat rekening moet worden gehouden met de veranderingen in het arbeidsbestel en omdat de, aan de ondernemingsleiding voorbehouden, inrichting van de arbeidsorganisatie er bij betrokken moet worden. Het gaat nu juist om de pluriformiteit van het arbeidsbestel, waarop de PvdA onvoldoende is ingesteld. De eis van een 5-urige werkdag is ook zo dom omdat de arbeidstijdverkorting pluriforme vormen moet kennen. Nog steeds signaleren zij het risico van het ontstaan van verschillende arbeidsmarkten, juist door de organisatie van de arbeid erbij te betrekken. Herverdeling moet niet meer distributief worden gezien als een zo eerlijk mogelijke verdeling van het overblijvende werk. Dan wordt vergeten dat de algemene tendens tot automatisering niets zegt over de concrete automatisering in het productieproces. Terwijl de keuzemogelijkheden zijn verruimd wordt toch door de ondernemingsleiding

meestal voortgebouwd op de Tayloristische organisatieprincipes. Dan ontstaat zgn. functie-polarisatie: het opsplitsen van traditionele beroepen in een klein volume hooggeschoold werk en in een groeiend volume laaggeschoold routinewerk. Met het ontstaan van twee arbeidsmarkten wordt de samenhang van de arbeidersklasse ondergraven. Bovendien probeert de ondernemerskant hierop in te spelen door een soort 'verdeelen-en-heersen'-strategie. Humanisering en onthiërarchisering van de arbeidsorganisatie zijn dus onmisbare voorwaarden voor een succesvolle herverdelingsstrategie. Wij vinden het zeer opvallend dat het begrip 'democratisering' in dit verband niet meer genoemd wordt, terwijl de zeggenschapsloze 'kwaliteitscirkels' wel worden vermeld.

De enige kans om werknemers in beweging te krijgen voor immateriële veranderingen op de arbeidsplaats ligt in de toegenomen discrepantie tussen scholingspeil en de werkinhoud. In de bedrijven heeft zich een hoop onbenutte kennis en motivatie opgestapeld. Hier liggen mogelijkheden tot compromisvorming. Verbetering van de kwaliteit van de arbeid betekent betere benutting van de productiefactor arbeid, waardoor de winst kan toenemen. De ondernemers verminderen de rigiditeit van traditionele autoritaire arbeidsorganisatie in ruil voor een minder rigide opstelling van de bonden met betrekking tot automatisering, differentiatie van arbeidstijden, beloningsvormen, e.d. Daarmee wordt de flexibiliteit van de onderneming mede inzet van het maatschappelijk compromis, hetgeen strijd veronderstelt om toegang tot een domein van de ondernemingsleiding om daar de inhoud van het begrip 'economische efficiëntie' te betwisten. Die strijd mag weer niet te vergaand zijn, want Kalma en Krop haasten zich om te stellen:

"De sociaal-democratie zou er daarom verkeerd aan doen, die strijd nog eens onnodig te verzwaren door er een strijd om de macht in de onderneming als zodanig van te maken. Dat zou niet alleen elke concessie van werkgeverszijde onwaarschijnlijk maken, maar ook indruisen tegen de sociaal-democratische compromisgedachte, die de waarde van een (door wetgeving, overheidshandelen en vakbondsactie in banen te leiden) vrijheid van ondernemen onderschrijft." (blz. 98)

Zoals in het naoorlogs compromis wordt hier afgezien van de strijd om de democratisering van de ondernemingen. Waarom er dan nog sprake is van een compromis is de vraag, waarop het antwoord meteen gegeven wordt. De sociaal-democratie zelf wordt geleid door de compromisgedachte!

De consequentie van deze beschouwingen is dat er een derde component moet worden toegevoegd aan de twee bestaande, economi-

sche efficiency en sociale rechtvaardigheid, namelijk culturele pluriformiteit. Daarmee verandert de interpretatie van de twee andere en dient sociale rechtvaardigheid niet langer als sociale gelijkheid geïnterpreteerd te worden. De maatschappelijke differentiatie is niet langer zo erg als door sociaal-democraten wel geveesd, maar zelfs noodzakelijk voor een evenwichtig compromis.

Het nieuwe compromis vraagt ook nog om een herziening van de institutionele centralistische vorm. Het grote probleem is dat de centralisatie een voorwaarde vormt voor het compromis en dat er dus grenzen dienen te worden gesteld aan decentralisatie. Wel zou het centrale niveau een andere taakstelling moeten krijgen, die naast reguleren, het stellen van kaders, het coördineren en het scheppen van voorwaarden zal moeten inhouden. Hierin is het pleidooi uit Kalma's boek te herkennen.

De grote verschuiving in het compromis is dat terwijl vroeger de samenhang van de arbeidersklasse min of meer gegeven was, ze nu tot stand gebracht moet worden. Daarvoor moet erkend worden dat er binnen die klasse belangtengstellingen bestaan. Het externe compromis is geen middel meer om het interne compromis te handhaven. Het is omgekeerd, het interne compromis is voorwaarde geworden het externe nog tot stand te kunnen brengen.

3 De actuele discussie

De laatste jaren heeft zich m.n. in de PvdA een groep intellectuelen gemanifesteerd die, vanuit een op zichzelf positieve behoefte aan theoretische onderbouwing, in toenemende mate de politiek-strategische vernieuwingen uit de jaren zestig onder kritisch vuur neemt. Het is onduidelijk of er van een georganiseerde groep sprake is, maar de meeste vertegenwoordigers zijn ondertussen wel aan het woord geweest in de vier jaarboeken voor het democratisch socialisme. Een van de redacteurs hiervan, Bart Tromp, mag beschouwd worden als de geestelijk vader van deze beweging. Zijn bekende aanval op de actiepartijgedachte van april 1976 wordt door ons als een begin gezien. Natuurlijk sloot ook Tromp aan bij eerdere gedachten, die met name door politicologen als Van den Berg/Molleman, Daalder en Daudt werden verwoord. Onderwerpen van de discussies, die uiteindelijk altijd de verzorgingsstaat als hoofdthema kenden, waren 'de legitimiteit van de staat', de 'nieuwe vrijgestelden', de 'belangengroependemocratie'. Kalma en Krop zeggen aan te sluiten op waardevolle elementen uit deze discussie, maar willen de eenzijdigheid ervan doorbreken door wel waarde te hechten aan het sociale zekerheidsstel en

aan de totale sociaal-economische ontwikkeling. Ook hierin zijn zij niet origineel, want ze kunnen goed aansluiten op de economische journalistiek van voornamelijk Haagse Postmedewerkers als Frans Nypels, Kees Tamboer, Flip de Kam, Willem Vermeend en grandfather Arnold Heertje.

In Socialisme en Democratie van mei 1982 schreef de volledige staf van de Wiardi Beckman Stichting, waaronder Kalma en Krop, een artikel 'De weg terug naar het politiek initiatief als bijdrage aan het debat over koers en beleid van de PvdA. De PvdA zou het spoor bijster zijn, rechts had het initiatief en de kiezer bleef thuis. Oorzaken waren de tweede deconfessionalisering (het wegvallen van automatismen in partijkeuze) en de vertrouwensbreuk in 1977. De PvdA leefde te veel in de droom van een naderende meerderheid en overschatte daarvoor de eigen mogelijkheden. Ook de partijcultuur, de organisatie van de besluitvorming en de rekruteringswijze van leiders en kader hadden invloed. De PvdA was een etatistische partij geworden, die het belang van de particuliere economische sector onderschatte. Ook al in dit artikel werd gepleit voor een nieuw compromis.

Het was de opening van een serie bijdragen van WBS-stafleden, waarin o.a. een artikel van WBS-directeur v.d. Berg over de vertrouwensbreuk tussen de PvdA en haar klassieke electoraat en een stuk van Kalma en Krop 'Verzorgingsstaat en compromis'. Dit artikel heeft blijkbaar als uitgangspunt gediend voor het latere in het jaarboek. Naast al benoemde verschillen is opvallend dat er voor de overheid nog een actieve rol wordt geschetst. Tussen de twee artikelen ligt dan ook het uitkomen van Kalma's 'De illusie van de 'democratische staat'.

In de sociaal-economische en vakbondshoek vindt ondertussen een vergelijkbare discussie plaats. Kort wijzen we hier op de reacties op het werk van de commissie-Wagner, waarin PvdA-ers als Arie v.d. Zwan en Piet Vos een ondubbelzinnig pleidooi voor herstel van de marktsector in de publiciteit ondersteunden en uitdroegen. Verder kan gedacht worden aan het pleidooi van Jaap van der Doef voor een innovatiebeleid in de informaticasector omdat Nederland anders een tweede rangsnatie zou worden. Technologie moet de volle ruimte krijgen, ook al heeft dat onplezierige gevolgen als verlies aan arbeidsplaatsen of maatschappelijke onnuttige of zelfs schadelijke producten.

Die twee lijnen brengt de redactie in het vierde jaarboek samen.

Zij constateert op haar beurt dat de sociaal-democratie in het defensief is gedrongen. Maar de elementen voor vernieuwing zijn aanwijsbaar. Behalve Kalma en Krop pleit ook Vos voor het maatschappelijk compromis als doelstelling en uitgangspunt van de sociaal-democratische traditie. Pleidooien in deze richting zijn ondertussen maandelijks kost geworden in Socialisme en Democratie. In februari 1984 onderschrijft Riens de Boer in grote lijnen het werk van de commissie-Wagner. Een maand later schrijft Visser, de nieuwe voorzitter van de Industriebond FNV, dat het terugdringen van de collectieve sector noodzakelijk is en dat de sociaal-democratie medeverantwoordelijkheid moet willen dragen voor een industrieel herstelbeleid. In april, en alweer als hoofdartikel, pleit Prof. D.J. Wolfson voor een socialistische inkomenspolitiek, waarin de PvdA zich moet vastleggen op een duurzaam herstel van de werkgelegenheid, ook als dat vraagt om vergaande ingrepen in bereik en functioneren van de verzorgingsstaat. Zonder echt cynisch te willen worden, moeten we toch vermelden dat deze opsomming allesbehalve compleet is.

4 Konklusies

In onze stelling zagen wij de pleidooien van Kalma en Krop als een bijdrage aan het ontstaan van een nieuw corporatistisch stelsel. Zij beschrijven een model dat gebaseerd is op afspraken tussen werknemers en werkgevers onder begeleiding van de overheid, met procedures die werkelijke strijd tegengaan, zonder het zelf corporatistisch te noemen. Voor hen is het corporatisme zelfs een soort spookbeeld, waarin allerlei groepen alleen maar opkomen voor de eigen deelbelangen. Leon de Wolff onderscheidt in het debat over neocorporatisme drie stromingen. De eerste definieert neocorporatisme als een systeem van belangenbehartiging. Hierbij zijn naar eigen woorden Kalma en Krop in te delen. Een tweede stroming geeft als definitie een structuur van besluitvorming van belangengroepen en overheid. De derde stroming beperkt neocorporatisme tot een bepaald beleidsterrein, meestal het economische. Volgens ons doet De Wolff Panitch's visie tekort.'

Bij Panitch aansluitend zouden wij neocorporatisme definiëren als de politieke structuur in het ontwikkelde kapitalisme die zich kenmerkt door integratie van economische klassen, hetgeen mogelijk is door de samenwerking van de leiders die samen sociaal-economische conflicten reguleren. Volgens deze definitie, maar ook in de beide laatste stromingen van De Wolff, komen Kalma en Krop onmiskenbaar uit op een neocorporatistische structuur. Zij wek-

ken weliswaar de indruk het neocorporatisme tegen te willen gaan, maar kunnen dat alleen dankzij de beperkte definitie van belangenbehartiging. Ons ontgaat overigens hoe tegengestelde belangen tot compromissen kunnen komen zonder de eigen belangen te behartigen. Verder vervangen zij simpel de term 'sociaal-corporatisme', van de Amerikaanse socioloog Wilensky die zij verder instemmend citeren, door 'sociaal-democratie'. Hun betoog sluit hierin weer aan bij De Wolff, die feitelijk pleit voor een acceptatie van het onontkoombare neocorporatisme, dat overeenkomt met alle, spaarzame, pogingen in de sociaal-democratische geschiedenis om een eigen staatsopvatting te formuleren. Een gemeenschappelijk element is het terugtreden van regering en parlement. Wij hebben dat in onze stelling omschreven als een 'relatieve' terugtrekking van de staat, omdat wij, aansluitend bij de visie van Panitch, van mening zijn dat regering en parlement een onmisbare functie vervuilen in een neocorporatistisch stelsel. Zij moeten in laatste instantie de resultaten van het overleg tussen economische partners legitimeren en algemeen bindend maken, waarbij de vorm en intensiteit van het overheidsoptreden aan verandering onderhevig kan zijn zonder dat de essentiële rol vervalt. Het zicht hierop wordt vertroebeld door neoliberale preoccupaties.

In onze stelling kennen wij aan ontwikkelingen in de arbeidsmarkt een afzonderlijke invloed toe. Terecht wijzen ook Kalma en Krop zelf op de versnippering van de maatschappij tot meer arbeidsmarkten. Vooral werkgevers spannen zich in om, met een beroep op mondige mensen, bestaande arbeidsvoorwaarden ter discussie te stellen en te vervangen door 'flexibel systemen', zoals de invoering van een leerlingstelsel.; gedifferentieerde rechtposities en het invoeren van beloning naar 'prestatie'. Ook vanuit de vakbeweging, vooral de Industriebond FNV, zijn zulke pleidooien hoorbaar, althans voor de ruimte om met deze ontwikkelingen akkoord te gaan.

Het gaat in deze opvattingen om een grotere aandacht van de PvdA voor het ondernemen, gericht op een herstel van de marktsector. Die marktsector wordt afgespiegeld als de plaats waar het geld wordt verdiend, waarna de collectieve sector het (bijna) allemaal weer uitgeeft, zo niet verspilt. Er kan op gewezen worden, zoals Catz doet, dat het ook wel eens andersom zou kunnen zijn. De bestedingen van de WIR-gelden, de defensieopdrachten of de ontwikkelingshulp, maar ook de belastingvoordelen en de (kostbare) infrastructuur zijn uitgaven in de collectieve sector die grotendeels ten goede komen aan de marktsector, zonder dat het daaruit volgende winstherstel

ook maar enigszins leidt tot een opleving van de binnenlandse investeringen, laat staan van werkgelegenheid. Dat weerhoudt velen binnen de sociaal-democratie er niet van verder te trommelen op de tamboer van het noodzakelijke winstherstel in de marktsector. Daarbij wordt gepleit voor een rationalisering van het productieproces met een flinke aantasting van arbeidsvoorwaarden, maar ook voor een verdere aanpassing van maatschappelijke structuren en verworvenheden aan de wensen van de ondernemers. Kalma en Krop hebben bezwaren tegen het eenzijdige willen bevorderen van de exportindustrie in de geluiden uit de Industriebond. Ondanks deze op zichzelf juiste kritiek, onderkennen zij onvoldoende de bezwaren en risico's die kleven aan het herstel van de marktsector. En bij die pleidooien sluiten zij zich en passant wel aan. Deze opvatting is voor hen vanzelfsprekend, hoewel ze toch onderkennen dat het niet voldoende is om een herstel van volledige werkgelegenheid te realiseren. Daarvoor is voor hen immers arbeidstijdverkorting noodzakelijk, de enige doelstelling die zij voor hun compromis overhouden. Hier willen wij nogmaals wijzen op opvallende veranderingen in de standpunten van beide auteurs. Eerst werd de sociale homogeniteit als wezenlijk gezien, waarbij doel van het compromis was handhaving van de koppeling tussen lonen en ambtenarensalarissen en uitkeringen. In de Groene ziet Kalma, een jaar later, zo'n handhaving van de koppeling als een belemmering voor de totstandkoming van het compromis. Hij past daarmee in de PvdA-traditie van de laatste jaren om steeds weer een nieuwe bodem in het socialezekerheidsstelsel te bepalen en vervolgens net zo hard ook weer door die bodem te zakken. Zou de waarde van het bepleite compromis zijn dat bepaalde zaken zeker werden gesteld en niet meer afhankelijk werden gemaakt van veranderende omstandigheden, dan ontkrachten Kalma en Krop hun pleidooien door de snelheid waarmee ze de inhoud van het compromis veranderen. De nogal gemakkelijke redenering waarmee de andere strategieën voor werkgelegenheid (lastenverschuiving van arbeid naar machines en basisinkomen) worden afgewezen, zelfs als aanvullende mogelijkheden, maken wij niet tot de onze.

Commentaar daarop valt echter buiten het kader van het betoog.

Op onze stelling terugkomend lijkt het wel sympathiek om het alternatief van een nieuw maatschappelijk compromis te plaatsen tegenover de ontwikkeling naar een gespleten maatschappij, waarbij Kalma en Krop zich afzetten tegen de bijdrage van de voorzitter van de metaalwerkgevers Ter Hart. Diens plannen (presatiebeloning, afschaffing van trendbeleid en

loslaten 'koppeling') zouden het 'sociaal-democratische compromis' ernstig schaden. Hun eigen 'culturele pluriformiteit' gaat echter in feite van dezelfde elementen uit, maar dan binnen het nieuwe compromis. Wij hebben al gewezen op het krachtige offensief van ondernemerskant en de capitulatie daarvoor van en zelfs actieve ondersteuning door delen van de vakbeweging en PvdA. Waar het wezenlijk om gaat beschrijven Kalma en Krop zelf uitstekend als zij de ontwikkeling schetsen van verschillende arbeidsmarkten, mede door functiepolarisatie, waarbij grote verschillen ontstaan tussen de bevoorrechte groep van hooggeschoolde en rechtspositioneel nog enigszins beschermde werknemers en een groeiende groep van gemarginaliseerde mensen, die zonder behoorlijke rechtspositie in een 'flexibele' arbeidsmarkt opdraaien voor het routinematig klussenwerk. Ook de positie van de bevoorrechte werknemers verzwakt overigens aanzienlijk, omdat voor hen voortdurend de dreiging van uitstoting geldt. Met Kalma en Krop zijn wij het volledig eens dat zo'n ontwikkeling tegengegaan zou moeten worden. Ons lijkt het volstrekt logisch dat je dan niet van zulke elementen en ontwikkelingen kunt uitgaan. Maar dat is toch precies wat onze auteurs doen met hun pleidooi voor gedifferentieerde arbeidstijden en beloningsvormen als inhoud van het compromis.

Zij wijzen daarbij naar nieuwe individuele behoeften van werknemers, onder andere vanuit maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de vanuit de vrouwenbeweging gestimuleerde 'individualisering' en de behoefte aan meer flexibele werktijden die doorwerkt in hun pleidooi voor 'tijdssoevereiniteit'. Het is echter sterk de vraag of deze argumenten in deze situatie van toepassing zijn.

In zijn discussiebijdrage wees Siep Stuurman op het onderscheid dat moet worden gemaakt tussen de liberale kritiek op de verzorgingsstaat en de hedendaagse cultuurkritiek. De liberale kritiek maakt altijd gebruik van verwijzingen naar de individuele vrijheid, maar beperkt zich tot de sociale functie van de staat en legitimeert juist de politieke functie ervan. De huidige cultuurkritiek wijst de disciplinerende af en ziet de verzorgingsstaat als 'socialisering van de disciplinerende'. Kalma en Krop maken zo'n onderscheid niet. Binnen hun nieuwe compromis moet de vakbeweging weliswaar verworvenheden ter discussie stellen door de 'rigide' opstelling (sic!) los te laten, maar zij negeren het risico dat daarmee verworvenheden (m.b.t. inkomens, uitkeringen en arbeidsvoorwaarden) worden losgelaten die wezenlijke voorwaarden zijn voor de ook door hen bepleite individuele vrijheid.

Bij dit alles laten zij volstrekt buiten beschouwing dat het bij de totstandkoming van een compromis altijd gaat om de machtsverhoudingen waar binnen dit compromis tot stand komt en de inbreng die de verschillende partijen daarbij leveren. Niemand zal volgens ons kunnen tegenspreken dat de verzorgingsstaat vorm heeft gekregen dankzij compromissen. Wezenlijk daarvoor echter waren de inzet bij en de machtsverhoudingen waaronder dat compromis tot stand kwam. Noch in hun analyse, noch in hun nieuwe compromis komen die elementen aan de orde. Terwijl het compromis een doel in zichzelf is geworden, wordt de machtsstrijd nadrukkelijk afgewezen. Het meest duidelijk wanneer zij pleiten voor een regulering van het stakingsrecht en het uitsluiten van de strijd om de zeggenschap in de onderneming (Zij wensen dan ook het sociaal-democratische uitgangspunt te handhaven van erkenning van de vrijheid van ondernemen). Door de neoliberale fictie dat een terugtrekkende overheid aan de burger ruimte biedt, terwijl de feitelijke machtsverhoudingen ontkend worden, scheppen ook Kalma en Krop alle ruimte voor het herstel van de marktsector. Komen sommige werknemers er dan beter van af, de meesten zullen worden teruggeworpen op een absoluut of relatief bestaansminimum en mogen afwachten wanneer, voor hoe lang en onder welke omstandigheden hun 'recht op arbeid' wordt gehonoreerd. Er zijn signalen, zoals tijdens de laatste ambtenarenstakingen, die erop wijzen, dat het minder ondenkbaar is dat er een coalitie ontstaat tussen industriebonden, werkgevers en regeringen à la Lubbers, samen de sterke sector vormend, tegen de zwakke sector van ambtenaren en uitkeringsgerechtigden. Het is toch zeer waarschijnlijk dat juist werknemers in de sterke sectoren van de economie eerder geneigd zullen zijn op sectorniveau te komen tot voordelige afspraken. Dat bedoelden wij toen we in de stelling spraken van een arbeiderselite. Op de keper beschouwt, ondanks anders geformuleerde doelstellingen, draagt het nieuwe compromis eraan bij dat een beweging, die zo wordt losgemaakt van doel en machtsmiddelen, mogelijk wel zal uitkomen op flexibelere arbeidsomstandigheden en -voorwaarden, maar ver weg zal blijven van de bepleite 'tijdssoevereiniteit'. Kalma en Krop worden meegezogen in het kielzog van alle pleitbezorgers voor het herstel van de marktsector, die een lans breken voor verscheidenheid en flexibiliteit in de arbeidsvoorwaarden en beloningen en voor een terugdringing van de collectieve sector.

Proberen we tenslotte uit het totaal kenmerken van de sociaal-democratie te ontlenen, dan lijkt

ons de belangrijkste dat de sociaal-democratie de kapitalistische productieverhoudingen als uitgangspunt accepteert. (Dat vonden we natuurlijk ook voor dit literatuuronderzoek al.) Toch is daar in het verleden vaak een idee van een utopie aan gekoppeld geweest. Het besef van de uiteindelijke overwinning van het socialisme, de komst van een maatschappij van vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Daartoe werden wel compromissen gesloten, maar als een noodzakelijk kwaad en als een stap op weg naar die betere maatschappij. Dat verlangen naar grote veranderingen werd na de oorlog vervangen door de ideologie van samen-schouder-eronder. Die ideologie werd wel gerelativeerd in de jaren zestig, maar juist die radicalisering ligt nu in de vuurlinie van kritiek. Maar zelfs in de jaren vijftig werd het compromis gezien als een middel en niet geformuleerd als een doel. Dat is nu de vernieuwing die door de besproken auteurs wordt aangebracht, het compromis wordt van middel tot doel en is zo defensief geformuleerd dat het niet meer gericht is op maatschappelijke verandering, want nieuwe zeggenschapsverhoudingen en verregaande voorstellen met betrekking tot democratisering van het bedrijfsgebeuren maken er geen deel meer van uit. Het sociaal-democratische doel van het compromis is niet zichtbaar, alleen het doel van een sociaal-democratisch compromis rest.

Misschien dat een tweede opvallend kenmerk ligt in de rol van de ideologische discussie in de sociaal-democratie. Van Kalma en Krop willen wij geloven dat zij bewogen worden door de behoefte aan analyse en theoretische door-denkning, wat voor ons de inhoud ervan niet minder discutabel maakt. Maar de uitwerking van hun pleidooi is nog een tweede. Het wordt door anderen gebruikt (bijv. mensen als Visser en Vos) om een nog verdergaande politieke praktijk te rechtvaardigen. Daarbij worden de nuanceringen uit de theoretische stukken dan weggelaten.

Te vaak zien wij het proces dat uit theoretische debatten alleen dat wordt overgenomen dat de praktijk rechtvaardigt; theoretische debatten hebben geen autonome politieke invloed. De Wolff constateerde dat het de sociaal-democratie ontbreekt aan een eigen staatstheorie, omdat sociaal-democratische partijen geen democratische partijen zijn, maar drijven op een elite van leiders, die daaraan geen behoefte hebben. Daarmee blijft de ideologische ver-warring bestaan en neemt de discrepantie toe tussen bijvoorbeeld de besproken opvattingen en het handhaven van het sociale imago, waarin het de PvdA is die bij uitstek opkomt voor 'eerlijk delen', 'de zwakkere in de samenleving' en de 'bescherming van de minima'.

Binnenkort is Joop den Uyl de laatste die dat sociale gezicht van de PvdA nog consequent uitdraagt.

Besproken artikel

Paul Kalma/Marnix Krop, 'Herverdeling van arbeid en klasse(n)compromis', in; Jan Bank e.a. (Red.), Het vierde jaarboek voor het democratisch socialisme, Amsterdam, 1983.

Geraadpleegde en vermelde literatuur

Yvonne van Baarle e.a., 'De weg terug naar het politiek initiatief', in; Soc. en Dem. jrg. 39, nr 5, mei 1982.

J.Th.J. van den Berg, 'Het dreigend isolement van de Partij van de Arbeid', in: Soc. en Dem., jrg. 39, nr. 7/8, juli/aug. 1982.

Rients de Boer, 'De weg linksaf leidt ook naar de markt', in: Soc. en Dem., jrg. 41, nr. 2, febr. 1984. Folkert Catz, 'Het compromis van de heren met de koffertjes', in: De Groene van 8 febr. 1984.

Jan Dirx, 'De pen op papier; Het compromis' in; Soc. en Dem. jrg. 39, nr. 7/8, juli/aug. 1982.

Bert van Hijfte e.a., 'Medezeggenschap en neocorporatisme', in: Intermediair jrg. 19 nr. 18, 6 mei 1983.

Paul Kalma en Marnix Krop, 'Verzorgingsstaat en klasse(n)compromis', in; Soc. en Dem., jrg. 39, nr. 6, juni 1982.

Marjanne Sint, 'Het gelijk van de oude internationale', in: De Groene van 1 febr. 1984.

Siep Stuurman, 'De stoelendans rond een fata morgana', in; De Groene van 7 maart 1984.

Dick Visser, 'Vernieuwing van de industrie - een uitdaging voor de Industriebond FNV', in; Soc. en Dem., jrg. 41, nr. 3, maart 1984.

P.J. Vos, 'De sociaal-democratie en de verzorgingsmaatschappij' in: Jan Bank e.a. (Red.), Het vierde jaarboek voor het democratisch socialisme, Amsterdam, 1983.

Leon de Wolff, 'Sociaal-democratie en neocorporatisme', in; Jan Bank e.a. (Red.), Het eerste jaarboek voor het democratisch socialisme, Amsterdam, 1979.

D.J. Wolfson, 'Socialistische inkomenspolitiek', in:

Soc. en Dem., jrg. 41, nr. 4, april 1984.

Bijlage

Stellingen College Sociaal-democratie d.d. 3 maart 1984

1.

Om een onderscheid te maken tussen Sociaal-Democratie en andere linkse en radicalere vormen van Socialisme is een belangrijk criterium de verhouding die in praktijk en theorie wordt gelegd tussen de strategie gericht op het overnemen van de staatsmacht en de strategie van democratisering en zelfbeheer door autonome groepen.

Een principieel gelijkstellen van beide strategieën onderscheidt socialisten van sociaal-democraten.

(In de huidige Nederlandse politieke verhoudingen zou deze scheidslijn door alle landelijke linkse partijen lopen.)

2

De pleidooien van Kalma (De Illusie enz.); Kalma en Krop (voor herverdeling van arbeid en klasse(n)compromis) en van Vos (voor herstel van de marktsector) - beide in het laatste jaarboek voor democratisch socialisme- en Visser (meedragen verantwoordelijkheid voor industriebeleid) zijn een bijdrage aan het ontstaan van een nieuwe corporatistisch stelsel dat, aansluitend op ontwikkelingen in de arbeidsmarkt (functie-polarisatie en marginalisering van bepaalde groepen enz.) bestaat uit een compromis van een arbeiderselite met werkgevers, onder relatieve terugtrekking van de staat, ten koste van alle andere groepen die geen directe economische machtspositie meer hebben.

Jaap de Jong (mede namens Jack Verduyn Lunel en Harrie Kampf).